O‘RTA OSIYO ILMIY JAMIYATI FAOLIYATI TARIXI

Mirzo Ulug‘bek nomidagi
O‘zbekiston Milliy universiteti
Tarix fakulteti Hujjatchilik, hujjatshunoslik
va arxivshunoslik yo‘nalishi 1-kurs magistranti
Muxtorov Abbos Sodiqjon o‘g‘li
E-mail:muxtarovabbos7@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Turkiston o‘lkasida ilmiy tadqiqotlarning shakllanishida muhim o‘rin tutgan O‘rta Osiyo ilmiy jamiyatining tashkil topishi, uning asosiy faoliyat yo‘nalishlari hamda tarixiy ahamiyati O‘zbekiston Milliy arxivi (O‘zMA)ning I-591 fondi hujjatlari asosida tahlil qilinadi. Jamiyatning arxeologiya, etnografiya, geografiya, tarix, tabiiy fanlar va kutubxonachilik sohalaridagi faoliyati ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, jamiyat a’zolarining Turkiston tarixini o‘rganishdagi hissasi hamda arxiv hujjatlarining tarixshunoslikdagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: O‘rta Osiyo ilmiy jamiyati, O‘zMA, I-591 fond, Turkiston, tarixshunoslik, arxiv hujjatlari, ilmiy tadqiqot, etnografiya, arxeologiya.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasida ilmiy tadqiqot ishlariga bo‘lgan ehtiyoj kuchaydi. Rossiya imperiyasining Turkistonni bosib olishi natijasida hududni har tomonlama o‘rganishga qaratilgan ilmiy ekspeditsiyalar tashkil qilindi. Ana shunday ilmiy muassasalardan biri O‘rta Osiyo ilmiy jamiyati bo‘lib, u o‘lkaning tarixiy-geografik, etnografik va madaniy merosini o‘rganishda muhim rol o‘ynadi.

Bugungi kunda mazkur jamiyat faoliyatini tadqiq etishda O‘zbekiston Milliy arxivi fondlari, ayniqsa I-591 fond hujjatlari muhim manba hisoblanadi. Ushbu fond

tarkibida jamiyatning nizomlari, yig‘ilish bayonnomalari, ilmiy hisobotlar, yozishmalar, ekspeditsiya materiallari va statistik ma’lumotlar saqlangan [1] bo‘lib, ular Turkiston tarixini o‘rganishda katta ilmiy ahamiyatga ega.

O‘rta Osiyo ilmiy jamiyati XIX asr oxirlarida Turkiston o‘lkasini ilmiy jihatdan o‘rganish maqsadida tashkil etilgan. Jamiyat faoliyati Rossiya geografiya jamiyati va boshqa ilmiy tashkilotlar bilan uzviy bog‘liq holda rivojlandi. Uning asosiy maqsadi Turkistonning tabiati, aholisi, iqtisodiyoti, tarixi va madaniyatiga oid ma’lumotlarni yig‘ish hamda ilmiy muomalaga kiritishdan iborat edi.

Jamiyat tarkibida tarixchilar, sharqshunoslar, harbiy mutaxassislar, geograflar va etnograflar faoliyat olib bordilar. Ular tomonidan o‘lkaga uyushtirilgan ilmiy ekspeditsiyalar natijasida ko‘plab tarixiy yodgorliklar, qo‘lyozmalar va etnografik materiallar to‘plandi[2].

O‘zMA I-591 fondidagi hujjatlar jamiyatning tashkiliy tuzilmasi, a’zolari soni, moliyaviy faoliyati va ilmiy dasturlarini o‘rganishda muhim manba vazifasini bajaradi. Fond materiallarida jamiyat yig‘ilishlari bayonnomalari va ilmiy ma’ruzalar matnlari ham uchraydi.

O‘rta Osiyo ilmiy jamiyati faoliyatining asosiy yo‘nalishlaridan biri tarixiy-arxeologik tadqiqotlar bo‘lgan. Turkiston hududidagi qadimgi shahar xarobalari, me’moriy obidalar va epigrafik yodgorliklar jamiyat olimlari tomonidan o‘rganilgan[3]. Samarqand, Buxoro, Xiva va Toshkentdagi tarixiy obidalar haqida ilmiy tavsiflar tayyorlangan.

Jamiyat a’zolari tomonidan olib borilgan arxeologik izlanishlar natijasida qadimgi madaniyatga oid ko‘plab topilmalar aniqlangan[4]. Ushbu materiallar keyinchalik muzey fondlari va ilmiy markazlar uchun asos bo‘lib xizmat qilgan.

Etnografik tadqiqotlar ham jamiyat faoliyatida alohida o‘rin egalladi. Turkiston xalqlarining urf-odatlari, turmush tarzi, milliy kiyimlari va xalq og‘zaki ijodi namunalari yig‘ilib, ilmiy jihatdan tahlil qilingan. O‘zMA I-591 fondidagi ayrim

hujjatlarda ekspeditsiyalar davomida yig‘ilgan etnografik ma’lumotlar va statistik kuzatishlar qayd etilgan.

Jamiyat tabiiy fanlar sohasida ham faol ish olib bordi. O‘lkaning iqlimi, suv resurslari, o‘simlik va hayvonot dunyosini o‘rganishga oid ilmiy kuzatishlar amalga oshirildi. Bu tadqiqotlar keyinchalik Turkiston iqtisodiy hayotini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etdi[5].

O‘zbekiston Milliy arxivida saqlanayotgan I-591 fond hujjatlari Turkiston tarixini o‘rganishda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Fond tarkibidagi materiallar orqali O‘rta Osiyo ilmiy jamiyatining ichki faoliyati, ilmiy aloqalari va tadqiqot yo‘nalishlarini tiklash mumkin.

Mazkur fondning asosiy ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

1. Turkiston tarixiga oid birlamchi manbalarni saqlab qolganligi;
2. O‘lkadagi ilmiy tadqiqotlar tarixini yoritib berishi;
3. Arxeologik va etnografik ekspeditsiyalar haqida aniq ma’lumotlar berishi;
4. Mustamlaka davridagi ilmiy siyosatni o‘rganishga imkon yaratishi;
5. Tarixshunoslik va manbashunoslik uchun muhim ilmiy asos vazifasini bajarishi.

Fond hujjatlari orqali jamiyatning Turkiston general-gubernatorligi bilan aloqalari, ilmiy ekspeditsiyalarni moliyalashtirish masalalari hamda nashriyot faoliyati haqida muhim ma’lumotlar olish mumkin.

O‘rta Osiyo ilmiy jamiyati Turkiston tarixshunosligi rivojida muhim bosqichni tashkil etdi. Jamiyat faoliyati natijasida o‘lkaga oid ko‘plab tarixiy ma’lumotlar ilmiy muomalaga kiritildi. Ayniqsa, sharq qo‘lyozmalarini yig‘ish va tavsiflash ishlari keyingi sharqshunoslik tadqiqotlari uchun mustahkam zamin yaratdi[6].

Jamiyat a’zolari tomonidan yozilgan ilmiy maqolalar va hisobotlar Rossiya hamda Yevropa ilmiy doiralarida Turkiston haqidagi tasavvurlarni kengaytirdi. Shu bilan birga, jamiyat faoliyati mustamlakachilik siyosati bilan ham uzviy bog‘liq

bo‘lganligi sababli, ayrim tadqiqotlarda biryoqlama qarashlar ham kuzatiladi[7]. Bu esa mazkur manbalarni tanqidiy yondashuv asosida o‘rganishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, O‘rta Osiyo ilmiy jamiyati Turkiston o‘lkasining tarixiy, madaniy va tabiiy boyliklarini o‘rganishda muhim ilmiy markazlardan biri bo‘lgan. Jamiyat faoliyati natijasida o‘lkaga oid katta hajmdagi tarixiy va etnografik materiallar to‘plangan hamda ilmiy muomalaga kiritilgan.

O‘zbekiston Milliy arxivining I-591 fondi esa ushbu jamiyat faoliyatini tadqiq etishda asosiy manbalardan biri sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Fond hujjatlari Turkiston tarixshunosligi, manbashunosligi va arxivshunosligini, O‘rta Osiyo aholisi statistikasi, aholi joylashuvi va irrigatsiya masalalarini o‘rganishda muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi. Bugungi kunda ushbu materiallarni chuqur o‘rganish O‘zbekiston tarixining ilmiy asosda tadqiq etilishida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Milliy arxivi, I-591 fond,1-6- yig‘majildlar.
2. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. – Москва, 1963.
3. Бартольд В.В. Сочинения. Т. IX. – Москва: Наука, 1977.
4. Массон М.Е. Археологические исследования в Средней Азии. – Ташкент, 1955.
5. Лунин Б.В. История культуры Средней Азии. – Ташкент, 1967.
6. Ahmedov B. O‘zbekiston xalqlari tarixi manbalari. – Toshkent, 1991.
7. Hasanov H. O‘rta Osiyo tarixiga oid manbalar. – Toshkent, 2003.